

**ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО
ІНСТИТУТУ НА ЕТАПІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

Історіографія має різні трактування це і історія історичної науки у цілому, а також сукупність досліджень, що присвячені певній темі або історичній епосі, або сукупність історичних робіт, що мають внутрішню єдність. Це також і наукова дисципліна, що вивчає історію історичної науки [1, с.550].

Для правильного обрання теми подальшого дослідження щодо організації науково-дослідних робіт у Харківському політехнічному інституті, необхідно вивчити літературу, в якій відображено ці процеси в обраних хронологічних рамках. Критичний аналіз такої літератури надає можливість не тільки виявити, а й осмислити зміст організації наукових досліджень. Узагальненням аналітичних даних і поєднанням їх з фактажем інших джерел надає можливість об'єктивувати стан, дати правильну оцінку тим чи іншим досягненням у певний період національної історії.

При вивченні літератури, що відноситься до обраної теми, було виявлено, що спеціального комплексного дослідження діяльності вчених Харківського політехнічного інституту на етапі науково-технічної революції немає. З цього можна зробити висновок: вітчизняна історія повинна збагатитись відомостями про організацію науково-дослідної роботи в одному з найстаріших вищих навчальних закладів України.

Виходячи з викладеного та надання комплексності міждисциплінарного характеру нашого дослідження, всю літературу, що залучена до історіографічного аналізу, поділено на чотири групи. Ними охоплено загально-історичні, науково-популярні, соціальні, публіцистичні праці, документи державних архівів. У сукупності вони стають відправною точкою для обрання напрямків історичного дослідження. Такий підхід, крім того, повинен привернути увагу науковців різних галузей науки - істориків, філософів, соціологів, практичних працівників.

До першої групи видань, що підлягають історіографічному аналізу, віднесено історичні праці, в яких висвітлено діяльність вчених Харківського політехнічного в загальноісторичному контексті [2-8]. В цій групі літератури викладаються наукові досягнення вчених, кафедр і факультетів Харківського політехнічного інституту за певний історичний проміжок. Роботи фрагментарно розкривають суть здобутків дослідників, залишаючи поза увагою організацію науково-дослідних робіт, соціально-економічну ефективність.

Крім того, авторам цих книг не вдалося показати ні методологічні підходи до відкриттів, ні стиль наукового мислення. Ні в одній з робіт, цієї групи, за винятком окремих, не наводяться відомості про матеріально-

технічну базу дослідницької роботи, немає порівняльного аналізу аналогічних досягнень у СРСР та за кордоном.

Першу групу літератури, аналіз якої проводиться, умовно розділено на три підгрупи. Праці, що увійшли до першої підгрупи [2-5] безпосередньо стосуються загальної історії Харківського політехнічного інституту.

Одна з перших праць, авторами якої є суспільствознавці ХПІ, показує історію найстарішого вищого навчального закладу України. Вона написана до сторічного ювілею інституту [2]. В книзі розповідається про функціонування, спочатку Харківського технологічного, а з 1929 року політехнічного інституту, згодом реорганізованого та поділеного на механіко-машинобудівний, хіміко-технологічний та електротехнічний інституту; і знову об'єднаного у 1949 році політехнічного інституту. Підкреслюється важливість внеску науковців ХПІ в розвиток всесвітньої науки та її впливу на рівень промислового виробництва, сфер суспільного життя. Означена робота була написана за радянські часи і тому зрозуміло висвітлення подій і явищ, наукових досягнень вчених Харківського політехнічного інституту представлено крізь призму партійного керівництва. Відзначимо, що факти носять в переважній більшості однобокий характер. Шляхом вивчення архівних документів ми не тільки збагатимо цю історію новими і маловідомими іменами, але й відтворимо повнішу картину умов, в яких працювали вчені інституту. Крім того, а для нас це є мета і одне з основних завдань, реконструюємо соціально-економічний ефект від впровадження новинок науки і техніки у сферу виробництва.

Роботи, що вийшли у 1999-2000 роках [3-4] присвячені 115-річчю Харківського політехнічного інституту. В цілому в них більше уваги приділено діяльності окремих вчених, кафедр. Будучи популярними, вони не містять жодного з джерел, на якому можна було б звірити достовірність фактажу. Тим більше, що багато з даних є не тільки не повними, а й неконкретними.

У книзі «На межі тисячоліть» [3] наводиться характеристика діяльності та здобутки вчених багатьох кафедр вищого навчального закладу, висвітлюються окремі факти з історії становлення та розвитку факультетів, відкриття нових кафедр і спеціальностей. На жаль, згадане видання є більш довідковим джерелом. Його не можна віднести до праць, де здійснено науковий підхід до розкриття подій, явищ, біографій вчених.

У праці «Вчені і педагоги» [4] автори намагались узагальнює висвітлити життєвий шлях і діяльність видатних науковців вузу. У підрозділі «віхи історії» міститься багато фактів, що запозичені з рукопису з історії інституту [5]. Зрозуміло, що через невеликий обсяг цього видання, багато з відомостей про науковців, які працювали в інституті, опущено. Дані носять поверхневий характер і з них не можливо зрозуміти суть наукових досліджень, уявити умови в яких вони проводилися. Як і попередня праця, «Вчені і педагоги», є популістською, з тими ж, в основному, недоліками.

До другої підгрупи відносяться праці [6, 7], в яких автори висвітлюють роботу лише однієї кафедри чи факультету. Щодо науково-дослідної роботи,

що велася на інших кафедрах відомості або відсутні, або носять фрагментарний характер.

В монографічному дослідженні О.К. Морачковського «Інфіз: нариси історії творчості», наприклад [6], на фоні історії становлення і розвитку інженерно-технічного факультету ХПІ, зокрема, висвітлено досягнення професорів цього інституту, що набуті протягом 50-80-х років ХХ століття. Більша частина цих матеріалів обмежена коротким біографічними відомостями того чи іншого вченого, назвою їх відкриттів. Частина тексту книги присвячена підготовці кадрів вищої кваліфікації. Тут показано як протягом десятків років накопичувались традиції, формувались наукові школи в галузі теоретичної механіки.

В колективній праці «Танкоград: Історія. Люди. Події» [7] змістовно описано історію створення бронетанкової техніки, багато уваги приділено історичним подіям, на фоні яких створювалась ця техніка. Майже третина викладеного матеріалу охоплена науково-технічною революцією, цей період автори характеризують як зірковий час вітчизняного танкобудування. Тут є цінні відомості про те, що випускники Харківського політехнічного інституту складають 40 % кадрів, які зайняті в галузі танкобудування України. Відмічається тісна співпраця вчених ХПІ з колективами заводу ім. В.О. Малишева та Харківського конструкторського бюро машинобудування ім. О.О. Морозова. Наводяться короткі відомості про засновників наукових шкіл, серед них професори Я.М. Майер, М.М. Глаголев.

До третьої підгрупи [8, 10, 11] увійшли праці, в яких відображено творчий шлях, а також персональний внесок видатних особистостей у науково-дослідну роботу, що велася в Харківському політехнічному інституті на етапі науково-технічної революції. Наводяться розгорнуті біографічні дані.

Одна з серій «Біобібліографія вчених Української РСР» [8] присвячена В.І. Атрощенко. В роботі висвітлюються основні етапи життя, науково-дослідна, науково-організаційна, педагогічна та громадська діяльність вченого. Тут є перелік майже 400 його наукових досліджень. Але ці відомості перериваються наприкінці 70-х років. Вони не містять фактажу про участь вченого в налагодженні міжнародної співпраці й лише частково згадується діяльність його учнів. При цьому суть його робіт не розкрита. Більш суттєві відомості про діяльність В.І. Атрощенко та його наукової школи можна почерпнути з дисертаційного дослідження П.В. Кузнецова, аналіз якого наводиться в четвертій групі [9].

Праця Д.Я. Алексапольського [10] окреслює основні віхи біографії та наукового життя Г.Ф. Проскури - вченого в галузі гідродинаміки та авіації, газових турбін. Він був засновником авіаційної спеціальності у Харківському технологічному інституті. Тут показано, як згодом під керівництвом Г.Ф. Проскури було відкрито аерогідродинамічну лабораторію, на базі якої створено Харківський авіаційний інститут. Під його керівництвом було відкрито лабораторію проблем бистрохідних машин і механізмів АН УРСР.

Книга І.М. Шептун [11] - єдине видання, що присвячене пам'яті одного з видатних організаторів наукових досліджень, засновника наукової школи в галузі електрики високої напруги у Харківському політехнічному С.М. Фертику. Переважна більшість праці представлена документами з різних джерел, в тому числі архівних документів, епістолярної спадщини. Тут в хронологічному порядку висвітлено його становлення як вченого, як педагога, засновника науково-дослідної лабораторії механічних випрямлячів, яка переросла в лабораторію техніки високих напруг і перетворювачів струму, а у 1990 році - в науково-дослідний інститут «Молнія», який визнано національним надбанням України. Тут показано за якою тематикою науковий підрозділ ХПІ проводив дослідження у 1950-1970-і роки для Донбасу, Криму, США, Німеччини, Франції. Дається характеристика науково-дослідних робіт, які виконував колектив під керівництвом С.М. Фертика.

Цінність цієї книги і в тому, що в ній багато уваги приділено не лише результатам, а й питанням організації дослідів, підготовці кандидатів і докторів наук, характеристиці робіт вчених підрозділу. Okремо треба виділити ті сторінки книги І.М. Шептун, де наводяться принципи відбору С.М. Фертиком кандидатур до аспірантури. Не менше зацікавленості викликають відомості про винаходи їх авторів.

Друга група робіт, що підлягають історіографічному аналізу - це наукові праці провідних вчених, що були видані в період, який досліджується. В наукових бібліотеках ім. Короленко і НТУ «ХПІ» вибірково виявлено понад 100 монографій та навчальних посібників провідних вчених, які працювали в 1950-1980-і роки в Харківському політехнічному інституті. Тут наводиться опис низки прогресивних на той час технологічних схем і апаратів, висвітлюються нові підходи до рішення поставлених завдань. У сукупності ці роботи склали основну літературу, яка включалась до навчальних програм Харківського політехнічного інституту. Багато з цих видань перевидавалися, чимало з них було перекладено на іноземні мови і використовувались в університетах за кордоном [12, 14, 15, 18, 19].

Книга І.М. Глазмана і Ю.І. Любича, наприклад, [12] стала курсом для активного вивчення навчальної дисципліни «лінійна алгебра і засади функціонального аналізу». Унікальним в роботі вчених є те, що вона написана в популярній формі та не вимагає ніяких попередніх знань з лінійної алгебри. Праця за своїм змістом і призначенням аналогічна музично-педагогічному твору композитора Л. Шпора - *Violinschule* - школі скрипкової гри, при вивченні якої учні музичних шкіл разом з технікою гри пізнавали основи художньо-музичної творчості. Корені цієї методики викладання математики у вищих технічних закладах знаходимо у праці Л.М. Бєсова [13]. Автор зазначає, що вже вчені Античності і Середньовіччя відносили музику поряд з арифметикою, геометрією й астрономією до математичних дисциплін.

На початку 80-х років ХХ ст. в індустріально розвинених країнах спостерігалось збільшення темпів створення нових математичних теорій і розробки на їх основі методів рішення на ЕОМ задач дослідження,

розрахунку і оптимізації фізико-механічного поля. Тому результати дослідження, які покладено в основу монографії В.Л. Рвачова [14], нової технології програмування та її реалізації у вигляді генераторів програм серії «Поле» надали можливість фахівцям у десятки разів скоротити витрати на складання і налагодження математичних програм. За оцінками видатних вчених України та Росії, теорія R-функцій, що розроблена В.Л. Рвачовим, є одним з великих відкриттів в галузі математики другої половини ХХ ст.

Праця Я.І. Шнее [15], що вийшла з друку на початку 50-х років, являє собою те узагальнююче підгрунття в галузі турбінобудування, з яким людство вступило в епоху НТР. В книзі описуються методи розрахунку основних деталей газових турбін з урахуванням повзучості. Наводяться дані про матеріали газотурбобудування. Ця праця стала настільним посібником як робітників науково-дослідних інститутів, інженерів-конструкторів так і студентів вузів. Книгу було перекладено німецькою мовою [16, оп.13, спр.1014, арк.11].

З початку вступу людства в епоху НТР стрімкий розвиток отримала хімія та хімічна технологія. Невипадково з цього часу чимало постанов правлячої партії стосувалися необхідності прискорення заходів спрямованих на розвиток хімічної промисловості. У зв'язку з цим активізувалась науково-дослідна робота в цьому напрямку у Харківському політехнічному інституті. Тут у 1958 році організовано одну з кращих у Радянському Союзі проблемну лабораторію з використання коксохімічної сировини і природного газу для виробництва полімерів [16, оп.8, спр.2780, арк.3]. Однією з друкованих робіт, що вийшли з означеного питання, є праця К.О. Белова та С.М. Лазоріна [17]. В ній висвітлено наскільки ефективним і соціально значимим є цей процес у виробництві бензолу. Описано технологічні схеми його уловлювання з коксового газу під тиском. Узагальнено питання, пов'язані зі створенням перспективної технологічної схеми. Цю роботу було перекладено китайською мовою [16, оп.13, спр.1014, арк.11].

З нарощуванням темпів хімічного виробництва збільшилась потреба в кваліфікованих кадрах, у тому числі техніках. Книга під загальною редакцією Б.Н. Тютюнникова, що написана групою авторів [18] стала незамінною працею у галузі технології переробки жирів. Тут наведена загальна характеристика сировини харчової промисловості, висвітлено як організовано в промисловості Радянського Союзу, в Україні зокрема, виробництво маргарину, майонезу, гідрогенізованих жирів, гліцерину, мила, миючих засобів. Разом з тим, вона містить опис низки технологічних схем й апаратів. Робота була перевидана в Пекіні та Бухаресті [16, оп.8, спр.2366, арк.43].

Праця «Механізм утворення і субструктура конденсованих плівок» [19], яка написана такими видатними вченими в галузі фізики плівок як Л.С. Палатник, М.Я. Фукс, В.М. Косевич увібрала у себе всі дослідження, що проводилися на кафедрі фізики металів та напівпровідників Харківського політехнічного інституту в окресленій галузі за період 1950-1970 рр. Цінним в роботі є не тільки відображення найбільш істотних результатів у даній

галузі вітчизняних авторів, але широке представлення досягнень закордонних вчених. Наводяться відомості про ступінь вивчення науковцями субструктурного стану полікристалічних плівок. Про труднощі комплексного розв'язання поставлених фундаментальних завдань свідчить хоча б те, що у настільки широкій постановці, як вони представлені в наведеному виданні, вони відсутні у практиці як вітчизняних, так і закордонних наукових лабораторій.

Як бачимо основні питання, над якими працювали вчені інституту, стосувалися майже всіх галузей: енергетичної та хімічної, машинобудування, фізики, матеріалознавства, також, як під напрямок, розглядалися питання з математики та обчислювальної техніки.

Статті та публікації утворюють умовну **третю групу** [20-23], яка також поділено на підгрупи. До першої підгрупи відносимо ті, що опубліковані у наукових журналах, збірниках. Нами підраховано, що за період 1950-1970 рр. виходило понад 25 міжвідомчих республіканських науково-технічних збірників і тематичних вісників: «Двигуни внутрішнього згорання», «Теорія машин і механізмів», «Гідравлічні машини», «Динаміка та міцність машин» «Енергетичне машинобудування» щорічно. Крім того статті вчених було опубліковано в таких союзних журналах як «Хімічна технологія», «Хімічна промисловість», «Атомна енергія», «Журнал фізичної хімії» та інших. Характерною рисою цих видань є те, що вони містили цінну наукову інформацію і давали можливість оперативного її використання, також за ними можна визначити зі вченими яких наукових установ проводились спільні дослідження.

Так стаття групи авторів [20] написана за результатами спільних досліджень вчених ХІІ та інституту загальної та неорганічної хімії ім. М.С. Курнакова. В статті досліджуються фізичні властивості, наводяться результати рентгенографічних досліджень сплавів систем $ASbC_2-SbC_3$. Встановлена природа дірочної провідності трійчастих сполук та їх сплавів, а також причини аномального росту ширини забороненої зони та енергії активації під час збільшення атомного номеру лужного елемента. Проведені дослідження дозволили уточнити межі ділянок гомогенності. Ця робота є підсумком попередніх досліджень, які проводилися з 1963 року і стала можливою завдяки появі нових приладів і залученню вчених з різних галузей.

Результати досліджень, викладені в статті В.І. Атрощенко і В.І. Глущенко [21] відбивали досягнення науковців у напрямку розробки алгоритму для створення оптимальних конструкцій абсорберів і під час проектування оптимальних технологічних схем великотоннажних виробництв азотної кислоти. Завдяки їхнім зусиллям вага колони була зведена до мінімуму.

До другої підгрупи відносимо публікації у республіканській, союзній пресі та власній газеті «Політехнік». За своїм характером всі вони сприяли розповсюдження знань про досягнення науковців Харківського політехнічного інституту у доступній, легкій для читання

формі. І хоча, через свій невеликий обсяг, ці праці лише окреслюють науково-дослідну і педагогічну роботи вчених, за ними можна простежити еволюційні зміни у впровадженні знань науковців.

Стаття Т. Іванової [22] присвячена 60-й річниці кафедри гідравлічних машин. В роботі наводяться відомості про основні досягнення вчених-працівників цієї кафедри, висвітлюється значення співпраці з такими підприємствами як Харківський турбінний та Ленінградський металічний заводи. Зазначається, що за роки існування кафедри її працівниками видано понад 500 наукових праць, 15 монографій і навчальних посібників.

Робота С. Землянської «Кузня інженерних кадрів» [23] присвячена 100 річному ювілею Харківського політехнічного інституту. Надаються дані про кількість підготовлених спеціалістів, звертається увага на те, що саме вихованці ХПІ мають кращий показник серед політехнічних вузів республіки за кількістю дипломів отриманих з відзнакою. Також в статті фрагментарно висвітлюються науково-дослідна і педагогічна діяльності провідних науковців вузу, серед яких В.І. Атрощенко, А.С. Бережной, С.М. Куценко, В.О. Яковенко, К.О. Белов, Б.Н. Тютюнников, В.М. Капінос. Особа увага приділена науковій та педагогічній діяльності проф. М.М. Коденка, який виступає керівником комплексної роботи по створенню на базі тракторів Т-150 сейсмозвідувальних пристроїв для геологічних партій Сибіру й Далекого Сходу.

Газета «Політехнік» вперше побачила світ 1 січня 1951 року. Треба віддати належне авторам видання, що в статтях відображені, хоча й фрагментарно, всі визначні події з життя вузу. З публікацій можна дізнатися і про історію створення інституту, і про видатних особистостей, які працювали в його стінах, а також «чим живе» НТУ «ХПІ» сьогодні. На нашу думку її цінність полягає і в тому, що газета містить доволі значну кількість фотоматеріалу, з якого по-перше читач знайомиться з викладачами, студентами, а по-друге має уявлення про техніку на якій проводяться дослідження у вузі.

Четверта група робіт це дисертації, які було захищено останнім часом за близькою темою. Серед дисертаційних праць, в яких висвітлюється наукова діяльність, що велася в інституті, більшість представляє собою дослідження внеску однієї особистості. З тієї кількості дисертаційних досліджень, які є на сьогодні, нажаль, неможливо визначити загальну картину науково-дослідної роботи, що велася у 1950-1980-і роки.

Дисертація Н.І. Жорнік [24] аналізує розвиток знань про процеси різання матеріалів з найдавніших часів й до кінця XIX століття. Також розглядається положення науки про різання матеріалів в Україні до 1930-х років. Стосовно теми нашого дисертаційного дослідження, то цікавим в пізнавальному плані, є діяльність науково-технічної школи фізики процесів різання матеріалів. Окрема увага приділена науковцю, який надав нове дихання цьому напрямку в ХПІ - М.Ф. Семку. Не лишилися поза увагою і досягнення вченого на ниві зародження міжнародної співпраці, удосконалення навчальних технологій.

Подібною за вибором теми є дисертація П.В. Кузнецова «Наукова та науково-організаційна діяльність академіка В.І. Атрощенко в хімічній технології» [9]. Тут описано основні етапи розвитку наукових досліджень, що велися в хімічній галузі, зокрема в технології неорганічних речовин. Висвітлені основні етапи формування цього напрямку в Харківському політехнічному інституті. Так як ця робота має персональну спрямованість, то значна увага приділена науковим дослідженням, які велися під керівництвом В.І. Атрощенко, також в ній наводяться розгорнуті факти з біографії вченого.

Дисертаційне дослідження Г.Л. Звонкової [25] охоплює розвиток природничих і технічних наук у Харкові на межі ХІХ/ХХ століть. В ньому знаходимо інформацію про джерела проведення науково-дослідної роботи, що велася у Харківському технологічному інституті. Тут наводиться опис матеріально-технічної та кадрової баз інституту. Відмічається робота однієї з перших лабораторій, що здійснювала співпрацю з виробництвом - лабораторії сільськогосподарських машин (1897 р. заснування). Зазначається, що всі дослідження мали прикладний характер. Наводяться відомості про вчених-засновників тих напрямків, які орієнтували науково-дослідну роботу у 1950-1980-х роках. Серед них відмічається діяльність М.Д. Пильчикова, П.П. Копняєва, М.П. Клобукова, Г.Ф. Проскури.

Згадані дисертації не дають цілісної картини про зміст наукової діяльності вчених, які працювали в галузях, представлених в політехнічному інституті. Ймовірно, автори такої мети перед собою і не висували.

Треба зазначити, що джерела, які підлягали історіографічному аналізу вибиралися згідно уподобань автора, загалом їх набагато більше, але рамки статті не дають можливість навіть перелічити всі найбільш значимі праці з цього питання.

Отже, усе викладене стосовно історіографічного аналізу наукових і публіцистичних праць, що відносяться до історії Харківського політехнічного інституту на етапі науково-технічної революції, дає нам підстави стверджувати, що цей аналіз має, насамперед, пізнавальне значення. Завдяки чому ми можемо визначити ступінь вивчення теми, окреслити розвиток того чи іншого напрямку технічного профілю в системі вищої освіти світу.

Слід зазначити, що практично в усіх проаналізованих роботах, дуже помітним є збідніле соціальне значення прикладних нововведень. Саме на другу половину ХХ ст. припадає пік спільної науково-дослідної роботи між зарубіжними країнами. Чимало плідних досліджень проводилось з науковцями Німеччини, Угорщини, Польщі, Франції. Тому існує нагальна необхідність не просто показати, як це відображено в окремих роботах, а на основі узагальнення джерел розкрити ефективність такої співпраці, та внесок кожного науковця в прискорення процесу науково-технічної революції. Цим ще раз підтвердити, що прогрес науки торкається не тільки однієї країни, а й всього світу.

Література:

1. Историография // БСЭ. - 3-е изд. - М., 1972 - Т.10 - С.550.
2. Харьковский политехнический институт. 1885-1985. История развития. - Х.: «Вища школа», 1985. - 224 с.
3. Харьковский политехнический: на рубеже тысячелетий / Л.Л. Товаж-нянский, В.И. Николаенко, В.В. Морозов, Ю.Д. Сакара. - Х.: Прапор, 2000. - 384 с.
4. Харьковский политехнический: ученые и педагоги / Ю.Т. Костенко, В.В. Морозов, В.И. Николаенко, Ю.Д. Сакара, Л.Л. Товаж-нянский. - Х.: Прапор, 1999. - 352 с.
5. Исторический очерк. Рукопись. Материалы музея национального технического университета «Харьковский политехнический институт». - Х., 1976. - 656 с.
6. Морачковський О.К. Инфиз: очерки истории творчества. - Х.: Энерго Клуб Украины, 2005. - 372 с.
7. Товаж-нянский Л.Л., Александров Е.Е., Бесов Л.М., Александрова И.Е. Танкоград: История. Люди. События. - Х.: НТУ «ХПИ», 2004. - 236 с.
8. Василий Иванович Атрощенко / Биобиблиография учёных Украинской ССР. - К.: Наук. думка, 1978. - 82 с.
9. Кузнецов П.В. Наукова та науково-організаційна діяльність академіка В.І. Атрощенко в хімічній технології: Дис... канд. техн. наук: 05.28.01. - Х., 2005. - 222 с.
10. Алексапольский Д.Я. Георгий Федорович Проскура. - К.: АН УССР, 1956. - 20 с.
11. Шептун И.М. Саул Маркович Фертик. Документы. Воспоминания. - Х.: НТУ «ХПИ», 2001. - 112 с.
12. Глазман И.М., Любич Ю.И. Конечномерный линейный анализ. - М.: Наука, 1969. - 476 с.
13. Л.М. Бесов. Історія науки і техніки. - Х.: НТУ «ХПИ», 2005. - 376 с.
14. Рвачёв В.Л. Теория R-функций и некоторые ее приложения. - К.: Наукова думка, 1982. - 552 с.
15. Шнеэ Я.И. Теория газовых турбин. - М.: Машгиз, 1950. - 388 с.
16. Державний архів Харківської області (ДАХО) - Ф.р.1682.
17. Белов К.А., Лазорин С.Н. Интенсификация работы бензольных отделений на коксохимических заводах. - Х.: Металлургиздат, 1959. - 142 с.
18. Технология переработки жиров. / Б.Н. Тютюнников, П.В. Науменко, И.М. Товбин, Г.Г. Фаниев. - М.: Пищевая промышленность, 1970. - 652 с.
19. Механизм образования и субструктура конденсированных пленок / Палатник Л.С., Фукс М.Я., Косевич В.М. - М.: Наука, 1972. - 320 с.
20. В.А. Базакуца, В.Б. Лазарев, М.І. Гнідаш, О.В. Салов, М.П. Васильєва. Исследование физико-химических свойств систем $ASbC_2-SbC_3$ // Неорганическая химия. - 1977. - № 3. - С.787-790.

21. В.И. Атрощенко, В.И. Глущенко. Оптимальное проектирование колонн для абсорбции окислов азота // Химическая промышленность. - 1975. - № 6. - С.37-39.

22. Іванова Т. Ювілей кафедри // Ленінська зміна. - 1983 - 7 липня.

23. Землянська С. Кузня інженерних кадрів // Вечірній Харків. - 1985 - 26 січня.

24. Жорнік Н.І. Діяльність науково-технічної школи проф. М.Ф. Семка у контексті розвитку науки про різання матеріалів в Україні: Дис... канд. техн. наук: 05.28.01. - Х., 2005. - 314 с.

25. Звонкова Г.Л. Розвиток природничих і технічних наук у Харкові в другій половині XIX - на початку XX ст.: Дис... канд. істор. наук: 07.00.07. - К., 2005. - 232 с.

26. Бесов Л.М. Управління науково-технічним розвитком промисловості України у 1970-1980-і роки. Уроки історії: Дис... докт. істор. наук: 07.00.07. - Х., 1998. - 394 с.

Аннотация

В статье проводится критический анализ общеисторических, научно-популярных, публицистических работ, документов государственных архивов, касательно истории Харьковского политехнического института на этапе научно-технической революции. Вся литература разделена на группы, что, в свою очередь, упрощает её анализ. Раскрываются преимущества и недостатки того или другого издания.

Анотація

В статті здійснюється критичний аналіз загально-історичних, науково-популярних, публіцистичних праць, документів державних архівів, стосовно історії Харківського політехнічного інституту на етапі науково-технічної революції. Вся література поділена на групи, що, в свою чергу, спрощує її аналіз. Розкриваються переваги та недоліки того чи іншого видання.

Abstract

The critical analysis of universal historical, popular scientific, publicistic publications and documents of state archivals concerning to the history of Kharkov politechnical institute on the stage of scientific and technical revolution is presented. The literate was divided into groups, which in one's turn simplify the analysis. Advantages and disadvantages of one or other publications are uncovered.